

Jegyzetek

1. A Lyra Mundi-válogatás mindenekelőtt azért nem ad képet Hölderlin költészetéről, mert sok benne a részletfordítás, és mert nem törekedett arra, hogy Hölderlin változatokban való alkotásmódját, a kész szöveg helyett a költés folyamatát dokumentáló írásmódját jelezze. Például csak a PATMOSHIMNUSZBÓL öt lényegesen különböző, lezáratlanul maradt kézirat áll rendelkezésünkre. Ehhez az alapvető hiányossághoz járulnak a fordítások evidens félreértései (grammatikai alapú félrefordítások), amelyek a fordítások ellenőrzésével kiküszöbölhetőek lettek volna.

Az Európa Kiadónál tavaly megjelent válogatás semmi újra nem vállalkozott, s a már meglévő fordításokból is önkényesen válogatott. Érthetetlen például, hogy miért hagyták ki az EMPEDOKLÉSZ-TRAGÉDIA töredékeit.

2. A magam részéről többre becsülöm a régebbi német filológusok (Beissner, Binder, Schadewaldt stb.) szemérmes hallgatását Hölderlin kései korszakáról, a szenvedéssel szemben tanúsított tapintatukat, mint az ilyesféle imagokeresést. Tudományosan pedig leginkább azokkal értek egyet, akik – mint Jean Laplanche vagy korábban Beda Allemann, utóbb pedig M. Foucault és mások – Hölderlin életművének egészét úgy tekintik, mint amiben egyedülállóan feltételezi egymást költészet és betegség, egy, közös diskurzust alkotnak. (L. erről Hölderlin-könyvem: HÖLDERLIN. KÖLTÉSZET A SÖTÉT NAP FÉNYÉNÉL. Századvég, 1994.)

3. L. erről legújabbban: Renate Böschenstein: HÖLDERLINS OEDIPUS-GEDICHT. In: *Hölderlin-Jahrbuch*, 1990/91. 131–151. o. Illetve Sabine Doering: ABER WAS IST DIß? FORMEN UND FUNKTIONEN DER FRAGE IN HÖLDERLINS DICHTERISCHEM WERK. Göttingen, 1992. 171. skk. o.

Kocziszký Éva

ÉTLAP HELYETT LAKOMA

Radnóti Miklós angol nyelven

Foamy Sky. The Major Poems of Miklós Radnóti Frederick Turner fordítása, Ozsváth Zsuzsanna közreműködésével

Princeton University Press, 1992.

XLVIII + 128 oldal

Angliában és az Egyesült Államokban az évtizedek során többen is nekiveselkedtek, hogy Radnóti Miklós költészetét angolra fordítsák. E próbálkozásoknak legalább a híre rendre eljutott Magyarországra; vagy tíz éve magam is méltattam egy amerikai irodalomtanár, Emery George kissé egyhangú, de teljes Radnóti-fordítását.

A magyar költészetet külföldi megismertetése, sokszor elsírtuk, nem hozott eddig átütő sikereket, de talán még hozhat. Az eddigi közönyt korántsem befogadói érzéketlenség vagy érdektelenség okozta, hanem rendszerint az, hogy a lefordított versek nem szóltak meg versként a helyi kultúrákban, tehát nem is épülhettek bele azok költészeti kánonjába, ahogy például Arany János HAMELET-szövege épült a miénkbe. Sorra úgy járunk kiemelkedőnek tartott költőinkkel a világban, ahogy a felelőtlen házasságközvetítő a fénykép alapján kommandált hajadonjával: mivel nem tudja őket személyesen a kérőknek bemutatni, azok rendre más menyasszony után néznek. Miłosz, Celan vagy Kavafisz versei azonban igenis beépültek az angol-amerikai elitkultúrába, ezért igazuk van azoknak, akik sokadszorra sem hagynak fel Radnóti kommandálásával. Radnóti műve, úgy tetszik, egyáltalán nem évül. Még ma sem késő a kellő műfordítói hangot megkeresni, megtalálni.

Fontos tudnunk, hogy ez korántsem buzgó, óhatatlanul izzadságszagú „kulturdiplomácián”, hanem inkább a szerencsén múlik. Ha – szerencse folytán – megjelenik egy rokon lelkű, három nyelven értő angolszász költő a porondon, mindjárt ígéretesebb, hogy a siker szerencséje is hozzászegődik.

A „három nyelven értő” kifejezést azonban meg kell magyaráznom. Frederick Turner legújabb, Ozsváth Zsuzsanna segítségével

elkészített angol nyelvű Radnóti-kötete ugyanis a magyaron és az angolon kívül még egy nyelv értő használatáról tanúskodik, ami a múltbeli próbálkozásokat csak foltszerűen vagy még úgy sem jellemezte. Ez a harmadik nyelv valójában kód, a megfelelések kódja. Két nyelv és kultúra, a magyar és az angol-amerikai *közt* szabad átjárások, gázlók, hidak, ösvények, légifolyosók, analógiák, verbális áthallások, összecsengések, tükröződések, párhuzamosságok, átváltási árfolyamok és egyebek fölényes, tüzetes ismerete és alkalmazni tudása. Már az is legény a talpán, aki meglegeli például a „nagyságos asszonyom” vagy a „szikvíz” kor- és körhű angol megfelelőt. Ami még egyik sem költészeti, csupán nyelvhasználati probléma. Ezekre – ha versben fordulnak elő – csak ráarakódnak a költői megszólalás szemléletbeli, ritmikái és egyéb, először megfejtendő, majd rekonstruálandó feladványai. Arra kell ugyanis törekedni, hogy a feladvány a létrejövő idegen nyelvű szövegben se laposodjék iskolás banalitássá, hanem ott is feszültséget keltő feladvány maradjon, ám lehetőleg abból a fajtából, amelynek érezhetően *van* megoldása, és az ki is bontható némi bogarászás árán magából a szövegből.

Tudom, sokat kívánunk, hiszen első renden az is nagy dolog, ha egy angliai vagy amerikai egyetemen egyáltalán tudnak a mi Radnótiink egykor volt létezéséről, működéséről. De mit ér a költő híre, ha maga a költő a helyszínen néma? Mit ér a lakomáról számot adó étlap, ha a lakomának már az illatától (hát még az ízeitől?) is el vagyunk zárva?

Frederick Turner hosszabb tanulmányt (és jegyzeteket) is mellékel angol nyelvű Radnóti-jához. Hogy fordítói sikerét megérthessük, mindenekelőtt munkamódszerét kell megismernünk. „*Le kellett számolnunk először is azzal a tévhittel, hogy időmértékes verseket megfelelően, elfogadhatóan lehetne szabad versformában viszszaadni.*” Ez nagyon súlyos mondat, mert megkérdőjelezi annak a sok ezer sornyi, szabad versformában készült fordításnak az értékét – szerintem teljes joggal –, amely nagy magyar költők verseit angol, francia nyelven próbálta eddig prezentálni. Radnótiunk még szabadvers-korszakát (mely Kassák eleven

befogadását mutatja) is áthatja a klasszikus időmértéknek a magyaros hangsúlyos verseléssel elegyedő alkalmazása. Azt hiszem, nem is tud magyar költő máshogyan megszólalni az erős szókezdő hangsúlyok miatt, mint időmértékben vagy arra visszavezethető lejtésben. Ha valamelyik angol vagy francia költő a maga képére gyúrja egyik-másik költőnket, azzal legfeljebb saját verseinek a számát gyarapítja. Az időmértéket és rímet kioltó idegen nyelvű változat – fájdalmas, de kötelező felismerni – semmit sem hagy meg abból, ami a magyar verset eredetileg verssé tette.

A fordítások papírra rögzítését intenzív, hangzó versélményeknek kell megelőzniük. Csak ezek jelölhetik ki azt a költői stílust, esetünkben G. M. Hopkins, W. B. Yeats és mások beszédstílusát, amely analógiát kínál a felismert ritmusra, hangra. Radnóti minden szavát mérlegre tették a közös munka elvégzői, hogy kitapogassák, mennyi archaizálás vagy újítás rejlik bennük, konvencionális-e az összetettségük, vagy szokatlan, a nyelv emelkedett, közhasznú, tájnyelvi vagy idegenből kölcsönzött rétegeből származnak-e, milyen politikai vagy biográfiai különösséget hordoznak magukban, utalnak-e valamelyik magyar vagy külföldi költőelődre stb. Turner és munkatársa, Ozsváth Zsuzsanna már a kezdet kezdetén felismerte a Radnóti-életmű főtémáját, a halálsejtelmet, ami a költő születését kísérő halálesetekből, azután az apa elvesztéséből s később az egzisztenciális fenyegetettségéből könnyen érthető. Ez a főtéma azonban szerelemittas gyengédségen, bukolikus természetesen, kiolthatatlan, bár alaptalannak bizonyuló reménykedésen sötétlik át.

Radnóti érett korszakában a ritmus és a rím Kazinczyhoz, Vörösmartyhoz igazodó fegyelmét meg-megtörök az olyan hangutánzó, hangulatfestő újítások, mint a „*csisszen*” vagy a „*szösöske*” – ezekre szinte lehetetlen angol visszhangot találni, de rendre érzékeltetni kell (és látnivalóan lehet is!), hogy a magyar szövegben „valami történt”. Egyebek közt emiatt is hozott fordulatot ez a kötet a magyar költészet exportjába. Végre nem lehántott, szétdarabolt, felfőzött, megfestett, hanem különösként megőrzött állapotában kel át a határokon a magyar kertből szedett gyümölcs.

Radnótit nem csupán fanyalgóitól, de rajongóitól is meg kell oltalmazni. Utóbbiak közül való az az amerikai egyetemi oktató, aki hosszú, *The New Republic*-beli szemle cikkében (1992. december 21.) előbb agyonhallgatja, majd néhány bekezdésben még ki is végzi Frederick Turnernek és társának szerintem korszakos műfordítói vállalkozását. Öröm, hogy az egyik legolvasottabb amerikai elit-magazinban a mi Radnótinkról folyik disputa, de lehangoló, hogy a szerző csak korábbi, csupán dokumentációs funkciót teljesítő, mert formailag hűtlen fordításokból idéz, holott cikke a Turner-féle kötet megjelenése alkalmából került a könyvszemle rovatba. Így olvasói sem Radnótiról, a költőről, sem Turnerék teljesítményéről nem alkothatnak hű képet. Ami keveset zárás gyanánt Turnerék szövegéből idéz, azt elborzasztásnak szánja.

Például elszörnyed ezen a HÁBORÚS NAPLÓ-ból vett soron: „*and night begins the hills to overtake*” („*s amott az este jő a dombokon*”), pedig a megszokott szórend (to overtake the hills) Alexander Pope-ot vagy Miltont idéző megfordítása nyilvánvalóan a „jő” szóba rejtett archaizálást viszonzza.

Amikor A „MEREDÉK ÚT” EGYIK PÉLDÁNYÁRA híresen szép sorát („*És a pipacs szöszöske szára zöld*”) Turnerék így fordítják: „*The poppies' fuzzy-wuzzy stems are green*”, nemcsak ritmikailag és rímeléstechnikailag tesznek eleget az eredeti sorok parancsának, de még a „szöszöske” szót is megpróbálják visszaadni az angolban hasonlóan bizarr „fuzzy-wuzzy” kifejezéssel. Más fordítók egyszerűen kikerülték volna ezt az akadályt is, miután a ritmuson-rímelésen is nagyvonalú erőszakot tettek.

A fő botránykő azonban ez a sor a MINT ÉSZREVÉTELNÜL-ből: „*how back-breaking the task is to fitly twang the lyre*” („*s ugyancsak nyaktörő az, ha méltón peng a lant*”). Itt a kényszerű lexikai (gerinctörő a nyaktörő helyett) és szintaktikai (tárgyas igei szerkezet az eredeti tárgyatlan helyett a sor második felében) eltérések egyetlen, megvalósult célt szolgálnak: a ritmikái összhangot az eredetivel, és csakugyan: „*fitly twang the lyre*” – ez hajszálra ugyanaz az időmértékes képlet az erre alkalmatlannak tartott angol nyelven (!), mint a magyar „*méltón peng a lant*”-é. Mint a másik kettő, ez a sor is a lehető legáldozatosabb precizitással mintázza le az eredeti szótagszámot,

sorlejtést, költői vérmérsékletet, hivatkozási módot.

A kötetben angolul megszólaló verseket, nemcsak a leghíresebbeket, az eredeti Radnóti-művekkel összevetve, bátran mondhatom, hogy itt ugyanazok a hangzatok, szekvenciák csengenek fel, s ugyanabban a rimes, időmértékes tonalitásban, mint szólhattak egykor, midőn Miklós felolvasva készülő vagy befejezett verseit Fanninak a Pozsonyi úti garzonlakásban. Ez a hangzó rekonstrukciós erő eddig – a tisztes igyekezet ellenére – valamennyi Radnóti-fordításból eredendően és óhatatlanul hiányzott.

Az új fordítói megközelítés, az új fordítói siker kulcsa misztikusnak tetsző teóriából fakad. Fordítói élménybeszámolójában Turner kifejti, hogy nem is annyira a magyar költői értelem foglalkoztatta munkája során, mint inkább az a nyelven túli (vagy nyelv előtti?) ősertelem és őshangzás, amelyből azután mind Radnóti magyar, mind pedig az ő angol versszövegei kisarjadhattak. „*Minden vers virágzó ága a fának; fordítani annyit tesz, mint visszavezetni az ág életerejét annak forrásáig, odáig, ahol a másik nyelv is elágazik a közös gyökértől, majd fölkerülni ezt a másik ágat egészen a virágokig. Az életfa a nyelvek fája; minden vers szavai alatt ősnyelv lüktet, amelyen e szavak elhangzottak, még mielőtt a költő átfordította volna őket magyarra, latinra vagy angolra... A fordítás nem levél és levél, virág és virág között terem összeköttetést, hanem leereszkedést kíván az ágacsok hajszálcsovéin át a villásan széttartó ágtövekig, onnan a gyökérig, ahol az eredeti vers a világra jött, majd onnan a dal hajtóerejével újbóli fölemelkedést egy másik oldalágrendszeren át.*”

A metafora még a CD ROM-szótárak korában is rabulejtően meggyőző. Az álmok, a vágyak, a rettegés preverbális motívumrendszeréről lenne szó? Amelyből azután itt is, ott is kihajt a nemzeti nyelven megszólaló vers? Van tehát visszaút a boldog, Babel előtti, közös nyelvállapotha, legalább a műfordítás előmunkálatai során? Azt hiszem, Jungnak, a kollektív tudatalatti kutatójának is erről az állapotról lehetett voltaképpen tudomása és mondanivalója.

Turner leszálló, ősképet találó, majd más ágon visszaemelkedő munkamódszerének egyik igazolása magától Radnótitól származ-

hat, aki az IKREK HAVA című elbeszélésében játékosan azt állítja, hogy egy tibullusi disztichonfordítása „szebb, mint a Tibullusé”.

„Mindez a sárrarany átka, sosem volt háború addig, míg kopogó fapohár járta a víg lakomán.”

Ez a „szebb”, mint Turner is megjegyzi, csakis azt jelentheti a közismerten szerény Radnóti ajkán, hogy közelebb esik valamihez, aminek kifejezésére Radnóti is, Tibullus is egyként törekedett. Ez a valami csakis a disztichonban kifejezett *ősgondolat* lehet, amit műfordító akár jobban is megragadhat, mint maga a költő.

Van tehát angol nyelvű Radnótink, melynek lejtése, rímrendszere, költői hivatkozásmódja, amennyire ez lehetséges, éppannyira „magyarul” szól, mint angolul. Mert gyökérendszere abból az általajból táplálkozik, ahol nincs is még nyelv, csak gomolygó érzés, képzet, gondolat. Ahol évezredek óta csak gügyögő gyermekek, elragadtatott szeretők, szülő asszonyok, kivégzőosztag elé állított férfiak – és valamennyiük helyett, valamennyiük nevében: költők artikulálnak.

Hernádi Miklós

SIERVA MARÍA RÉZVÖRÖS HAJZUHATAGA ÉS AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁG

Gabriel García Márquez: A szerelemtől és más démonokról
Székács Vera fordítása
Magvető, 1995. 191 oldal, 660 Ft

Egy kolostor falai között kibontakozó szenvedélyes és beteljesületlen szerelem, testiség és aszkézis, hit és szkepszis, betegség, halál, gyűlölet és szeretet – nyugtalanítóan hagyományos, mondhatni elnyűtt irodalmi motívumok. Már egy pár perces, fegyelmetlen belelapozgatás is elárulja, hogy valami ilyesmit ígér A SZERELEMRŐL ÉS MÁS DÉMONOKRÓL című új García Márquez-regény, amiért is gya-

nakvó várakozással vagy akár be nem vallott izgalommal (hát hiszen ki az, aki lelke mélyén nem mesékre vágyik?) kezdünk neki az olvasásnak.

A mottót meglátva várakozásunk fokozódik, némi zavarodottsággal is társulhat: „Úgy vélem, hogy az emberi haj jóval kevésbé fog feltámadni, mint a test többi része.” (Aquinoi Szent Tamás: A FELTÁMADT TESTEK TELJESSÉGÉRŐL. 80. kérdés, 5. fejezet.)

Az évszázadok távolából hangzó mondat az általa bevezetett történet alapfeszültségét sejteti: zseniálisan – és számunkra korántsem humormentesen – idézi meg az emberben összetalálkozó, a test által térbe-időbe zárt mivolt és a rajta túlmutató, öröklétbe (?) torkolló jövő konfliktusát. Aquinoi szavai a nyelv teremtőerejét beszédesen érzékeltetve éppenséggel a teológia és az irodalom közös transzcendens céljára, a teljesség megragadására utalnak, mintegy illusztrálva George Steiner gondolatát, aki éppen abban látja az emberi nyelvnek e monstruózus, felszabadító erejét, hogy képes jövő idejű ígéket használni. Steiner szerint az embert többek között a remény kibeszélésének és az álmok létrehozásának képessége teszi emberré. S az ilyen álmoknak – teszi hozzá – csupán természetes grammatikai kiterjesztése a mítosz és a vallás világában központi szerepet játszó feltámadásfogalom.

Szent Tamás tágas, tökéletes építményt hozott létre, olyat, ahol csak fölfelé tekintve lehet járni. Mottóválasztásával García Márquez mintha az utána következő szépséges és tragikus mese vágyott irányát mutatná. A nagy mesélő most ismét mintha a nagyságot célozná meg, mintha a föltekintésért küzdene. Nincs itt szó semmiféle misztikáról: a humanista García Márquez hősei a földön keresik a boldogságot, és belepusztulnak abba, hogy az ott csak a „kegyelmi pillanatokban” található. A pillanatra sem alábbhagyó feszültséget éppen az eredményezi, hogy tágas, napfényes terek, a töretlen fölfelé szárnyalás terei – mintha nem lennének. A szereplők küzdelmének közege a karibi, buja, folyondárszerűen lerántó füledtség, a hús és az érzékek tobzódása. A napfény itt csak párán szűrődik át, a súlyosan nedves, terhes levegőn, az érzéki vágytól elpárásodott szemeken („a forróság magába nyelte a lelkeket”). A másféle